

När religion och djurskydd kolliderar; Slakt utan bedövning

*When religion and animal welfare does not comply;
Slaughter without prior stunning*

Anna Lundvall

Sveriges Lantbruksuniversitet   Skara 2009
Institutionen för husdjurens miljö och hälsa
Etologi och Djurskyddsprogrammet

Studentarbete 266

Swedish University of Agricultural Sciences
Department of Animal Environment and Health
Ethology and Animal Welfare programme

Student report 266

ISSN 1652-280X

**När religion och djurskydd kolliderar;
Slakt utan bedövning**

*When religion and animal welfare does not comply;
Slaughter without prior stunning*

Anna Lundvall

Examensarbete, 15 hp, Etologi- och Djurskyddsprogrammet

Handledare: Birgitta Larsson
Biträdande handledare: Katarina Lingehag-Ekholm

Sammanfattning

Att djur har känslor är något som många är överens om. Många författare visar på hur djurs uppfattning av sin omgivning inte skiljer sig nämnvärt från människans. Att djur, som slaktas utan föregående bedövning, upplever slaktmomentet obehagligt och stressande visas i flera vetenskapliga studier. Djurs kognitiva förmåga kan kopplas till hur de upplever känslor och forskare har visat på att strukturerna i hjärnan som involverar känslor och kognitiva beteenden hos djur är mycket lika de strukturer som finns i människans hjärna. Därför anser vissa forskare att man kan översätta mänskliga känslor och upplevelser till djurens beteenden.

Halal- och kosher-slakt kommer ur traditioner, som i sin tur kommer ur tolkningar av religiösa skrifter. Dessa skrifter tillkom på en tid då man inte hade några större kunskaper om livsmedelshygien och djurskydd. Det som skrifterna säger är att djur ska behandlas med respekt och att de ska undslippa lidande. Vissa djur anses enligt religiösa lagar vara orena och det gäller även vissa delar av djurkroppen. Om ett djur är skadat får köttet inte förtäras enligt de religiösa skrifterna. Detta ställer till problem, då man i modern tid har börjat att bedöva djuren innan de avblodas. I vissa religiösa kretsar har man tolkat bedövningen som att djuret är skadat och således kan man inte använda köttet som livsmedel. Därför bedövas inte de djur som slaktas rituellt. I Sverige är det förbjudet att slakta djur utan att bedöva dem först. Även i den europeiska lagstiftningen står det att djur ska bedövas innan slakt. Men det finns även en möjlighet att göra undantag från denna bestämmelse i de europeiska länder som så önskar, i de fall slakten sker rituellt. Enligt källor inom EU så slaktas fler och fler djur utan att först bedövas, eftersom det är enklare att ha endast en produktionslinje. Det kött som inte säljs till de religiösa grupperna säljs eventuellt som ”vanligt” kött. Jag har inte kunnat få svar på om de svenska livsmedelsbutikerna har denna typ av kött att sälja eller ej. Men förhoppningsvis har jag väckt frågan hos dem, och jag hoppas genom detta att man noga kontrollerar hur djuren, som det importerade köttet kommer ifrån, hanteras vid slakten.

Abstract

The fact that animals have feelings is something that is commonly agreed. Many authors show how animals' views of their environment is quite similar with human views. Animals, which are slaughtered without prior stunning, find the moment of slaughter unpleasant and stressing. This is shown in numerous of scientific studies. The cognitive ability of animals can be compared to how they experience feelings and scientists have shown how the structures in the brain that involves feelings and cognitive behaviours in animals are very much the same as the structures in human brains. Because of this, some scientists consider that behaviour in animals can be directly interpreted into human feelings.

Halal- and kosher slaughter comes from traditions. These traditions come from interpretations of religious texts. The texts were written in a time when there was little knowledge of animal welfare and food hygiene. What the texts are saying is that animals should be treated with respect and that they should not suffer. Some animals are, according to the texts, not clean and should therefore not be consumed. This also applies for some parts of the animals' body. If an animal somehow is injured, the meat can not be eaten according to the religious texts. This causes trouble, when in modern times; animals are stunned prior to slaughter. For some religious groups, stunning is concerned to be an injury and the meat can therefore not be consumed.

In Sweden it is not allowed to slaughter animals without prior stunning. The European laws say the same, but there is a possibility to slaughter animals without prior stunning for religious purposes.

According to sources in the EU more and more animals are slaughtered without prior stunning. This is because it is easier to have one way to produce instead of two. The meat that is not sold to the religious groups is in some cases sold as “regular” meat. I have not been able to get answers to the questions if the Swedish food chains sell meat of this kind or not. But I have hopefully awoken an interest in the question and I am hoping, thorough this, that they make considerable research in where the meat comes from and how the animals are treated at slaughter.

SAMMANFATTNING	3
ABSTRACT	3
BAKGRUND	6
SYFTE	6
MATERIAL OCH METODER	7
VAD ÄR HALAL- OCH KOSHERSLAKT?	7
Halal-slakt	7
Kosherislakt	8
Avblodning	8
VÄLFÄRDSPROBLEM	9
RÅDANDE FÖRFATTNINGAR I SVERIGE	10
FÖRNIMMELSE HOS DJUR	10
RESULTAT	12
Vad säljs i livsmedelsbutikerna?	12
DISKUSSION	13
Intelligens och djurskydd	13
Djur och religion	13
Välfärdsproblem vid religiös slakt	14
Livsmedelsbutikerna policys	14
REFERENSER	15
Författningar	17
Bilaga 1 Frågor gällande importerat kött	18

Bakgrund

Marc Bekoff (2006) inleder sin artikel med citatet: "There's a certain tragic isolation in believing that humans stand apart in every way from the creatures that surrounds them, that the rest of creation was shaped exclusively for our use." (New York Times, 2005.) Bekoff förklarar vidare i sin artikel att bara för att någonting antas ha fungerat förr, så betyder det inte att det fungerar nu, eller ens någon gång har fungerat. Djurens känslor och förnimmelser spelar en stor roll, inte endast för att, hur djuren känner måste influera hur vi interagerar med dem, utan även för att mycket studier om djurs känslor och förnimmelser har väckt stora frågor om vetenskapen i sig (Bekoff, 2005). Varför skulle vi människor vara det enda djuret som upplever ett stort spann med känslor? Marian Dawkins (2008) skriver att allmänhetens intresse för djurvälstånd ökar, och hon menar att forskarna ska tillgodose efterfrågan på goda argument med bra vetenskapliga grunder för god djurvälstånd. Hon säger att forskningen ska förse allmänheten med de bevis som efterfrågas för att människor ska kunna argumentera för sina moraliska tankar och övertygelser. Jag tycker därför att det behövs vetenskapliga argument för att djur kan lida och att djur upplever slaktmomenten som stressande och smärtsamt.

Nötkreatur ska, enligt de svenska bestämmelserna bedövas med bultpistol eller motsvarande innan avblodning sker. Föreskrifterna säger att får och fjäderfä ska bedövas med el. (Statens Jordbruksverks föreskrifter och allmänna råd (SJVFS 2007:77) om slakt och annan avlivning av djur, senast ändrad genom (SJVFS 2008:69) saknummer L22). Bultpistolen placeras på ett speciellt ställe i pannan på nötkreaturen, bulten går in i hjärnan och skadar den och på så vis förlorar djuret medvetandet. Vid elbedövning placeras en tång med elektroder på huvudet på fåret och elektricitet skickas mellan elektroderna. Strömmen utlöser ett epileptiformt anfall hos djuret och leder till medvetslöshet.

Slakt av obedövade djur förekommer inom EU. I Sverige är detta förbjudet, men kött från djur som är slaktade utan bedövning får säljas i svenska butiker. Enligt Michel Corat på Eurogroup for animals (pers. kontakt, mars 2009) ökar antalet djur som slaktas utan bedövning inom EU, och då särskilt får. Katarina Lingehag-Ekholm på Malmö museer gav mig i uppgift att sammanställa en vetenskaplig bakgrund till hur djur upplever sin omgivning och hur välfärdsproblemen ser ut vid rituell slakt, då djuren slaktas utan bedövning. Jag har även försökt att få svar från de stora livsmedelskedjorna i Sverige, gällande importerat lammkött och om det anges i de fall då det kommer från djur som är slaktade utan bedövning.

Att diskutera rituell slakt är ett känsligt ämne och många, politiker såväl som forskare, är inblandade i frågan. Mycket forskning och många rapporter finns. Att frågan är känslig visar sig då man läser om judarnas förföljelser, särskilt under 1930-talet. Enligt Hodkin (2005) förbjöds kosherslakt (den rituella, judiska slakten) i Tyskland 1933. Man använde då djurens välfärd som argument.

Det finns enligt Katarina Lingehag-Ekholm indikationer på att kött från djur som slaktats utan bedövning säljs i svenska livsmedelsbutiker utan att vara märkt. Svenska konsumenter kan, enligt henne, alltså i god tro, köpa kött från djur som är slaktade utan bedövning.

Syfte

Detta arbete är ett försök till att sammanställa en del av den vetenskapliga forskningen, gällande förnimmelse hos djur, och deras upplevelser vid slakt utan bedövning.

Syftet är även att undersöka om de svenska livsmedelskedjorna importerar kött från de länder där djur slaktas utan bedövning. Eventuellt märks inte allt kött som halal- eller kosherslaktat

då det exporteras, utan ”överskottet” från slakten säljs som vanligt kött och hamnar eventuellt i frysdiskarna i de svenska livsmedelsbutikerna, där konsumenter i god tro köper det. Medborgarna inom EU efterfrågar god djurvälstånd, vilket har lett till ökade policies inom detta område (Blockhuis et al, 2008) och konsumenterna är intresserade av välfärds kvaliteten på de produkter som de köper enligt författarna. Om det finns kött i svenska butiker som kommer ifrån djur som slaktats med plågsamma metoder, överensstämmer detta inte med vad de svenska konsumenterna förväntar sig.

Material och metoder

Jag har sökt vetenskaplig litteratur genom databasen ”Web of knowledge”. Genom att använda sökord som t.ex. ”Emotions and animals”, ”perception”, ”halal”, ”kosher”, ”animal welfare”, ”welfare and abattoirs”, ”welfare and slaughter”, ”feelings and animals” osv. har jag hittat material som behandlar rituell slakt, välfärdsproblem vid slakt, förtäring och känslor hos djur samt djurvälstånd i allmänhet. Denna vetenskapliga litteratur har jag sedan sammanställt och analyserat utifrån synvinkeln ”slakt utan bedövning”. För att utreda varför den religiösa slakten inom islam och judendomen fokuserar just på att djur inte ska vara bedövade vid avblodningen, har jag försökt att tyda vetenskaplig litteratur om de religiösa slaktmetoderna.

För att få en uppfattning om ifall kött från djur som slaktas utan bedövning säljs i Sverige så skickade jag ut enkäter via e-mail till livsmedelskedjorna ICA, Coop, Axfood, Netto och Lidl. Först skickades ett mail, sedan ringde jag, sedan skickades mailet en gång till.

Vad är halal- och kosherlakt?

Slakt utan bedövning är en tradition hos vissa religiösa grupper. Både muslimska och judiska samfund har specifika krav på hur slakt ska gå till. (Grandin, 1994; Anil et al., 2006; Dunn, 1990). Dessa författare påpekar också att rituell slakt innebär välfärdsproblem för djuren, då de är vid fullt medvetande när avblodningen påbörjas.

Halal-slakt

Halal betyder ”det som är tillåtet” enligt nationalencyklopedin, och den muslimska rituella slakten kallas halal-slakt. Slakten som utförs enligt muslimska traditioner har sin grund i koranen, där det bland annat står att kött från självdöda djur, svinkött och blod inte ska förtäras (Masri, 1989 i Anil et al, 2004). Det dyreetiske rådet i Danmark gjorde en utredning 1997. Rådet menar i denna utredning att rituell slakt enligt islamsk tro inte har någon grund i koranen utan utförs enligt traditioner. Inte heller de judiska skrifterna ger specifika anvisningar om hur slakten ska gå till. I båda religionerna är det alltså tolkningar av de religiösa skrifterna som lett fram till traditionerna som idag följs gällande slakt, detta enligt det dyreetiske råd i Danmark. Principen för rituell slakt är då att blodet ska tömmas ur djuret med hjälp av hjärtats kraft, djuret får alltså inte vara dött innan det avblodas. Djuret som slaktas ska vara utan skador, det ska behandlas väl och slakten ska ske så snabbt och smärtfritt som möjligt (Chaudry & Hussaini, 2000). Enligt Hussaini, 1993 (i Gunner, 1999) ska slakten genomföras på följande sätt: Djuret ska vara friskt och utan skador, djuret ska behandlas med medlidande och vänlighet. Slakten ska dessutom genomföras av en tränad muslim. Både djur och slaktare ska vara vända mot Mecka och före snittläggningen ska en bön uttalas av slaktaren. En vass kniv ska användas och den ska föras i en enda, obruten rörelse, så djupt att matstrupen, luftstrupen och halspulsådern skärs av utan att ryggmärken skadas. Eftersom blod

inte får förtäras så ska allt blod avtappas. Djuren får inte se andra djur dö. Allt ska kontrolleras av en av samfundet godkänd, muslimsk man. Slakteriets utrustning ska rengöras enligt muslimska regler. Slakten ska ske manuellt, med en vass kniv som ska sköljas mellan varje djur. Luftstrupen, matstrupen och jugularvenen ska skäras av i ett enda skarpt snitt. För varje djur som slaktas ska slaktaren uttala en bön. (Eliasi & Dwyer, 2002)

Många muslimska grupper anser att bedövning innan skäktningsmomentet (det moment då halsen skärs av) är acceptabelt, dock gäller det inte alla muslimska samfund (Grandin, 2000). Bedövningen ska då, enligt denna författare, vara reversibel. Denna typ av bedövning sker genom el och innebär att djuret får ström genom huvudet, vilket leder till att det blir medvetslöst. Elektriciteten utlöser även ett epileptiformt anfall. Djuret återfår medvetandet efter ett tag om det inte avblodas, och därigenom avlivas inom en viss tid (Pleiter, 2005). Pleiter menar att det är viktigt, vid denna sorts bedövning, att elektroderna som placeras på djurets huvud, sitter så nära hjärnan som möjligt. Om de placeras för långt bak blir djuret paralyserat, men inte medvetslöst. Enligt Pleiter (2005) är en epileptiform kramp ett tecken på att djuret är bedövat. Eftersom bedövning med bultpistol inte leder till att hjärtat omedelbart stannar kan även den metoden accepteras av vissa muslimska grupper.

Kosherslakt

Kosher är den för judarna tillåtna maten. Reglerna innefattar all sorts mat (Gunner, 1999). Själva slakten kallas av judarna för shechita. Endast vissa delar på djuret är då godkända att äta, alltså kosher. Djuren ska inte känna smärta under slakten, eller så lite smärta som möjligt och de ska inte stressas innan slakten. (Gunner, 1999) Enligt Gunnars utredning beskrivs slaktsättet i en av Moseböckerna, där det står att det inte är tillåtet att plåga djuret genom att skära halsen av det på ett klumpigt sätt eller att skära av lemmar på det medan det fortfarande är vid liv. I övrigt går slakten till på följande vis enligt Gunner (1999): Slakten ska utföras av en shochet, en licensierad och tränad slaktare. Utbildningen är flera år lång och i den ingår studiet av religiösa lagar såväl som djurens anatomi och fysiologi (Hodkin, 2005). Vidare skriver Gunner (1999) att kniven ska vara rakbladsvass, och den ska slipas och undersökas för skador mellan varje djur. Slaktaren ska hela tiden ha ögonkontakt med djuret och en välsignelse ska uttalas innan snittet läggs. Kniven ska föras i ett enda obrutet drag, detta för att minimera smärtan för djuret. Matstrupe, luftstrupe och halspulsåder ska skäras av, men ryggmärgen ska inte skadas.

Djur som enligt judarna är kosher, är klövbärande idisslare. Även vissa fåglar kan vara kosher, beroende på hur de slaktats (Eliasi & Dwyer, 2002). Efter det att djuret har slaktats, undersöker man kroppen noga och om man hittar några skador är köttet inte godkänt som kosher (Eliasi & Dwyer, 2002). Att djur som kosherslaktas inte får bedövas innan avblodningen har sin grund i reglerna om att djuren inte får vara skadade innan slakten. Bedövningen räknas som en skada (Hodkin, 2005; Eliasi & Dwyer, 2002).

Avblodning

Ett ämne som diskuterats angående rituell slakt, och som vissa av de religiösa grupperna har som argument, är om djuren blir ordentligt avblodade om bedövning används innan snittet läggs (Anil et al, 2004). Eftersom koranen förbjuder konsumtion av blod (Masri, 1989 i Anil et al, 2004), är det viktigt för de muslimska grupperna att veta att djuren avblodas ordentligt. Anil et al (2004) har visat att effekten i avblodningen inte skiljer sig åt mellan djur som är bedövade med en bultpistol och djur som inte är bedövade. Däremot visade undersökningen att effektiviteten vid avblodningen är högre då djuren är bedövade med el innan avblodningen. Detta beror förmodligen på att elektriciteten gör att musklerna kontraherar och att blodkärlen drar ihop sig, vilket ökar blodflödet. Försöket gjordes helt enkelt genom att tre grupper med får slaktades. Den första gruppen bedövades inte, den andra gruppen bedövades med el

och den tredje gruppen bedövades med en bultpistol. Argumentet att djuren inte ska vara bedövade innan slakt eftersom avblodningen då inte är effektiv nog är alltså fel och inget som religiösa grupper kan använda som förevändning till att inte bedöva djuren vid rituell slakt.

Välfärdsproblem

Djur som inte är bedövade då halsen skärs av blir inte omedelbart medvetslösa (Grandin, 1996; Anil 2004, Daly et al, 1988). Slakt av obedövade djur kan leda till stress och flera andra välfärdsproblem (Anil et al, 1995). Dessa författare menar att det kan ta upp till flera minuter innan djuren förlorar medvetandet efter det att halsen skurits upp. Federation of veterinarians of Europe visar på samma sak: Slakt utan bedövning ger en ökad tid innan djuret blir medvetslöst, ibland upp till flera minuter. Under perioden då djuret är medvetet kan det vara utsatt för onödigt smärta och onödigt lidande på grund av öppna, stora sårkanter som gör ont om de kommer i kontakt med omgivningen eller varandra och på så sätt utlöser smärtimpulser. Om kniven, med vilket halssnittet lagts, inte är vass nog trasas vävnaderna sönder och detta smärtar mer än om kniven är vass. Aspiration av blod och eventuellt våminnehåll gör det svårare för djuren att andas, genom att lungorna fylls med blod. Även detta leder till ett ökat lidande. Dessutom innebär den här typen av slakt att djuren måste hållas infångade på ett för dem stressande sätt. Det borde leda till ytterligare ökad stress hos ett djur som redan är skrämt (Federation of veterinarians of Europe (FVE), 2002). FVE menar vidare att det inte ska slaktas mer djur rituellt, än vad som är menat ska gå till konsumtion hos religiösa grupper, och lantbrukaren som fött upp djuren ska ha rätt att veta hur de slaktas. Samfundet påpekar också att köttet ska märkas så att konsumenterna vet om ifall djuren har bedövats före slakten, eller inte. I FVE-rapporten deklarerar det ändå tydligt att samfundet är av åsikten att slakt av djur utan föregående bedövning inte är acceptabel, under några omständigheter. Men de har trots detta satt upp minimikrav, eftersom slakt ändå sker utan föregående bedövning.

Annan forskning har visat att djur som slaktas utan att först bli bedövade lider av att få blod i luftvägarna (Gregory et al, 2009). I denna studie visades att även djur som bedövas innan slakt kan få blod i luftvägarna, men de lider inte av det, då de är bedövade. Men de djur som inte är bedövade irriteras av blodet de får i luftvägarna och detta klassas enligt författarna som ett djurskyddsproblem. Inte heller kan djuren hosta och på så vis göra sig av med blodet, då vagusnerverna i halsen är skadade till följd av halssnittet. (Gregory et al, 2009). Enligt den för judarna heliga skriften Talmud står det att det är förbjudet att tillfoga ett djur smärta (Hodkin, 2005). Trots detta visar samma författare på flera djurskyddsmässiga brister under den judiska rituella slakten.

Om djuren hängs upp i ett bakben utan att vara bedövade, vilket ibland är fallet, kan de kämpa för att komma loss och skada sig. Ibland så mycket att benet bryts (Grandin, 1996). Djurens reaktion på halssnittet kan döljas om de redan är mycket stressade av till exempel fixeringen. Reaktionen på snittet blir mindre synbar då djuret redan är stressat, och i vissa fall har ont och svårt att andas (Grandin, 1996). Fitzpatrick m.fl. (2006) har visat på att djur som redan är utsatta för stark stress även kan reagera starkare på ett stimulus som i vanliga fall inte får dem att reagera. Detta kallas "hyperalgesi" och kan, enligt författarna, användas som ett mått på stress och smärta. Även innan slakt utsätts djuren för flera moment som är stressande för dem. Får och nötkreatur hanteras inte dagligen och de kan därför stressas av hanteringen inför slakten. Studier har visat att lamm som utsätts för plötsliga förändringar visar tecken på stress genom höjd hjärtrytm (Greiveldinger et al, 2007). Även transporten med alla moment så som lastning, resan, avlastning, uppställning och till slut även fasthållningen inför slaktmomentet påverkar djuren och gör dem stressade (Anil et al, 1996). Det kan, av dessa anledningar, vara svårt att veta om djuren stressas och har ont vid skäkningsmomentet, då de redan visar symptom på stress (Anil et al, 1996)

Rådande författningar i Sverige

I Sverige är det förbjudet att slakta djur utan föregående bedövning.

Djurskyddslagen (SFS 1988:534) 14§ säger att:

Husdjur skall vid slakten vara bedövat när blodet tappas av. Andra åtgärder får inte vidtas innan djuret är dött.

Första stycket första meningen gäller inte om ett djur till följd av sjukdom eller olycksfall måste slaktas genast.

Regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer får meddela föreskrifter om undantag från första stycket första meningen för fjäderfä och kaniner. Lag (2007:362).

Djurskyddsförordningen (SFS 1988:539) 30§ säger att:

Bedövning före slakt skall ske så att djuret blir snabbt medvetslöst. Medvetandet får inte återkomma.

Jordbruksverket får meddela föreskrifter eller i enskilda fall besluta om undantag från kravet på bedövning i 14§ första stycket djurskyddslagen (1988:534) för fjäderfä och kaniner. Förordning (2007:484).

I Statens Jordbruksverks föreskrifter och allmänna råd (SJVFS 2007:77) om slakt och annan avlivning av djur, senast ändrad genom (SJVFS 2008:69) med saknummer L22, står att läsa detaljregler kring slakt av djur.

I (Förslag till) Rådets Förordning om skydd av djur vid tidpunkten för avlivning. Artikel 4 Metoder för avlivning står att läsa att:

1 Djur får endast avlivas med metoder som garanterar att djuren dör omedelbart eller efter bedövning.

2 Om religiösa riter påbjuder sådana metoder får djur genom undantag från punkt 1 avlivas utan bedövning före avlivningen, under förutsättning att avlivningen äger rum i ett slakteri.

Medlemsstaterna kan dock välja att inte tillämpa detta undantag.

Undantaget ger Sverige fortsatt tillåtelse till förbud mot slakt utan föregående bedövning, även efter det att förordningen trätt i kraft. Men risken finns att undantaget röstas bort av Europaparlamentet.

Förnimmelse hos djur

Antropomorfism (att överföra mänskliga känslor och beteenden på djuren) har överlevt en lång tid eftersom det är en nödvändighet, om vi ska kunna leva med och av djur, men det måste användas försiktigt, och djuren ska stå i fokus genom att man frågar sig "Hur är det att vara den individen?" enligt Marc Bekoff (2005). Att påstå att antropomorfism inte har någon plats inom vetenskapen är enligt Bekoff fel, och man kan inte säga att antropomorfistiska resonemang har ett lägre värde än vetenskapliga beräkningar. Han menar att antropomorfismen är en viktig del av vetenskapen, men den ska användas försiktigt. Författaren menar även att det är viktigt att blanda vetenskapligt förnuft ("Science sense") med sunt förnuft ("Common sense").

Nedan följer ett utdrag ur litteraturen om djurs känslor och förnimmelser. Tillsammans med en del antropomorfism och sunt förnuft har denna forskning visat att djur upplever situationer

som stressande, smärtsamma och obehagliga. Vad de heliga skrifterna då säger angående slakt är många gånger raka motsatsen till verklighetens religiösa traditioner.

Från ett evolutionärt perspektiv kommer känslor ur processer, som sannolikt har utvecklats ur grundläggande funktioner som gör att djur undviker sådant som skadar dem och söker sådant som, för dem, är bra resurser (Panksepp, 1994).

Att djur kan känna smärta och att de kan lida är numera accepterat och metoder som bedömer smärta och lidande hos djur har utvecklats (Boissy et al, 2007). Det finns t.ex. tester som visar vad djur har för preferenser, genom att låta djuren välja, då man ger djuren kontroll över sin omgivning och på så sätt ser vad de föredrar för alternativ. Man kan annars göra tester där man tittar efter signaler och beteenden som visar att djuren är frustrerade eller stressade. (Kirkden Pajor, 2006.) Om det vore så, att vi var övertygade om att djur inte kan känna smärta, så skulle vi inte heller vara oroade över deras välfärd, inte mer än vad vi människor oroar oss över växternas välfärd (Mendl & Paul, 2004). Andra forskare menar att man kan tillämpa den kognitiva forskningen inom forskningen om djurs välfärd, med målet att förbättra produktionsdjurens livskvalitet (Boissy et al, 2007).

Intelligent perception definieras som förmågan hos ett djur att lära sig någonting utifrån vad det upplever (Kendrick, 1998). Kendrick (1998) har visat att får har förmågan att känna igen individer i sin flock och skilja dem ifrån varandra och ifrån får som inte är medlemmar i flocken. De regioner i hjärnan som är involverade vid perception är starkt kopplade till regioner som involverar känslor visar Kendrick. Genom sin forskning har Kendrick et al. (2001) även visat att får har kognitiva förmågor och författarna påpekar därmed vikten av att får ska ha stabila flockar och att välfärden hos dessa djur inte får äventyras vid hanteringen av dem. Att djur och människor har många likheter vad gäller hjärnans anatomi, gör att man har goda skäl att anta att känslor existerar även hos andra djur än människorna (Kirkden & Pajor, 2006).

Djurvelfärd handlar om djuret i sig, och insikterna om hur djuren fungerar biologiskt bidrar till att förståelsen för djurens välfärd ständigt förbättras, och hur länken mellan djurens biologiska funktioner och djurens välfärd fungerar (Blockhuis et al, 2008).

Människans basala hjärnfunktioner och strukturerna i hjärnbarken har inte, genom evolutionen, förändrats mycket från reptilernas (Kendrick, 2007). I dessa delar av hjärnan finns viktiga grundläggande funktioner som t.ex. att hålla homeostas i kroppen och sömnregleringen. Dessa basala delar av hjärnan reglerar även en del av framhjärnan som i sin tur styr viktiga beteenden så som kognitiva, motiverande och emotionella beteenden, och även andra fysiologiska egenskaper så som reproduktion och stress-responser. Framhjärnan har i sin tur regioner som inte heller har förändrats nämnvärt under evolutionens gång. Amygdala finns i den här delen av hjärnan, härifrån styrs känslomässiga responser så som rädsla (Kendrick, 2007). Detta ska enligt författaren då innebära att rädsla upplevs på samma sätt hos djur som hos oss människor. Kendrick menar vidare att de förändringar som skett i den mänskliga hjärnans evolution inte rör basala känslor och beteenden, utan dessa förändringar handlar istället om sociala anpassningar som t.ex. språk och sociala interaktioner. Författaren menar vidare att hjärnan hos olika arter har utvecklats åt olika håll och med olika strategier men att lösningen många gånger är densamma. Däggdjurens hjärnor och fåglarnas hjärnor har samma basala funktioner, men har även utvecklats i olika riktningar under evolutionen. Men de har samma kognitiva funktioner enligt Kendrick (2007). da Costa et al. (2004) har även genom experiment visat att får använder samma del av hjärnan som vi människor gör, när de uttrycker stress och rädsla. Boissy et al (2007) påpekar att känslomässiga uttryck inte skiljer sig åt vad gäller människor och djur. Inte heller hjärnans kemiska funktioner skiljs åt mellan arterna enligt dessa författare. Detta betyder att djur känner på samma sätt som människor, både vad gäller positiva och negativa känslor. När det talas om stress och välfärd hos djur åsyftas hur djuren upplever en situation. Detta betyder i sin tur att djuren innehar kognitiva

förmågor (Veissier & Boissy, 2007). Författarna menar att djuren har en kognitiv förmåga, som hjälper dem att värdera de intryck som de får av omgivningen.

Även då det gäller minnen och känslor relaterade till dessa, skiljer sig inte människors och djurs hjärnor åt. De underliggande neurofysiologiska funktionerna som styr dessa funktioner är detsamma i respektive hjärnor (Mendl et al, 2001). Dessa författare visar på att känslomässiga händelser lättare blir ihågkomna, än de händelser som är ”neutrala”.

Får kommunicerar först och främst genom synintryck, men de använder även lukt och hörsel. (Dwyer, 2004) I vilt tillstånd är risken för att bli upptäckt av rovdjur stor, och får använder då inte ofta ljud för att kommunicera (Dwyer, 2004) och de strategier som djur utvecklat för att undslippa rovdjursangrepp, består hos de domesticerade djuren enligt Dwyer. Detta skulle då innebära att får som slaktas i vissa fall inte vokaliserar trots att de är rädda.

Marian Dawkins (2000) säger att det inte krävs särskilt mycket intellekt för att kunna känna smärta, rädsla och hunger. Men om vi ska försöka förstå hur djur upplever situationer och förstå känslorna som de upplever menar Dawkins att vi ska titta på hur djur betar sig och att vi ska mäta hjärtfrekvens, temperatur och hormonnivåer och utifrån det jämföra med oss själva och hur vi känner då vi betar oss på ett visst sätt samt hur våra kroppar reagerar på stimuli. Duncan (2006) menar att vi måste acceptera att de djur, som vi håller för produktion, har känslor och att det är möjligt att mäta hur de känner med olika avancerade metoder. Mycket information har samlats om hur djur lider, genom rädsla, frustration och avsaknad av tillfredställande av grundläggande naturliga behov. Det finns många olika sorters metoder att övervaka emotionella processer hos djur genom att mäta beteenden och fysiologi (Paul et al, 2005). Enligt Mellor & Diesch (2006), som har undersökt om nyfödda lamm kan känna smärta, finns alla hjärnstrukturer som används för smärtupplevelsen redan hos fostret, men de börjar fungera först efter att lammet har tagit sitt första andetag. Även medvetande uppkommer först då lammet är fött, eftersom fostret befinner sig i någon sorts sömnstadium inuti livmodern. De mekanismer som sätts igång då det första andetaget tas, ger aktivitet i hjärnan som gör att lammet kan uppleva smärta och är vid medvetande (Mellor & Diesch, 2006).

Boissy et al (2007) skriver att det nu är allmänt accepterat att mäta ett djurs välfärd utifrån positiva upplevelser hos djuret, och inte bara avsaknad av negativa parametrar. Även dessa författare menar alltså att djurs känslor är viktiga att tala om då det gäller välfärd.

I många fall är det möjligt att överföra Darwins idéer när man talar om känslor, och man kan då fråga sig hur känslor bidrar till en organisms fitness. Rädsla, är till exempel adaptivt och bidrar till att öka fitness hos djuret i fråga, både genom att fly från något farligt, men även genom att undvika farliga situationer (Dawkins, 2000).

Resultat

Vad säljs i livsmedelsbutikerna?

Jag skickade en enkät (Bilaga1), med frågor angående importerat kött till ICA, Willys, Axfood, Netto, Lidl och Coop. Jag skickade först enkäten via e-mail, och fick då inga svar alls. Efter några veckor ringde jag till företagen och fick av vissa svar att de inte ville svara på frågorna. På tredje försöket, som var via e-mail fick jag svar från vissa av kedjorna. Svar kom från vissa av livsmedelskedjorna, men inte från alla. Lidl svarade att de inte hade tid att svara på mina frågor.

ICA:s Johanna Stiernstedt svarar att kött som kommer ifrån djur som är slaktade med rituella metoder, och därmed inte är bedövade innan slakt inte får säljas i ICA:s butiker. ICA:s importerade lammkött kommer från Nya Zeeland och från Irland. Enligt ICA:s policy ska god djuromsorg säkerställas så långt det är möjligt och ICA ska regelmässigt kontrollera djurhållning, bland annat genom inspektioner. Det som annars står i ICA:s kvalitets och miljöpolicy gällande djurskydd är direkt taget ur djurskyddslagens portalparagrafer. ICA

svarar också att djuromsorgen gällande det importerade köttet jämförs med de svenska reglerna och att de har dessa regler som riktmärke.

Axfood, som äger Hemköp och Willys, svarade inte på mitt mail, och när jag ringde deras växel fick jag veta att de inte kopplar fram en student med frågor utan hänvisar till mail. På mitt andra mail fick jag svar av presschefen Ingmar Kroon. Han skrev då att vissa av frågorna svarar de inte på, men att jag kunde ringa och få svar på de andra. Via telefon bekräftar han att de importerar lammkött från nya Zeeland och Irland. Han är mycket intresserad av frågan och menar att det är viktigt att gå vidare och undersöka om det kan vara så att de säljer kött som kommer från djur som slaktats utan bedövning. Han berättar att Axfood snart kommer med en ny ”uppförandekod” där de även har inkluderat djurskydd.

Varken Coop eller Netto har svarat.

Diskussion

Intelligens och djurskydd

Något som är viktigt att tänka på är att de som är i störst behov av beskydd är de som är svagast (Mendl & Paul, 2004). De djur som man ännu inte har bevisats vara ”intelligenta” nog eller ha en hög kognitiv förmåga riskerar att inte omfattas av debatten om högt djurskydd. Jag anser själv att det inte är nivån på intelligensen som ska avgöra om ett djur ska skyddas från lidande eller inte, utan endast det faktum att alla har rätt till ett bra liv. Dessutom tycker jag inte att man kan jämföra intelligens djurarter emellan, eftersom evolutionen har gjort att vi anpassats till olika situationer. Men Marian Dawkins (2008) uttrycker en viktig aspekt och det är att det många gånger krävs vetenskapliga argument för att människor ska kunna argumentera för sina moraliska tankar och övertygelser.

Djur och religion

Att religionsfrihet alltid skulle väga tyngre än djurvälstånd är för mig väldigt främmande, särskilt när det många gånger handlar om traditioner och inte om vad de heliga skrifterna egentligen säger. Enligt den vetenskapliga litteratur som jag har använt mig av så är huvudbudskapen gällande djur hos de båda religionerna (islam och judendom) att djur ska behandlas med respekt och att de ska känna så lite smärta som möjligt under slakten. På den tiden då de religiösa regler, som man tillämpar än idag gällande religiös slakt, tillkom var hanteringen av djur och kött oftast mycket dålig. Med reglerna om rena och friska djur kom ett, på den tiden, bättre djurskydd och en bättre livsmedelshygien. Man uppfyllde även de religiösa kraven på att ett djur inte får se andra djur dö och på välsignelser strax innan snittläggning. Grunden till att bedövning inte tillåts är att djuren inte ska vara skadade om de ska godkännas som människoföda. Det har sin grund i god livsmedelshygien, och gällde på en tid då det inte fanns kunskap om smittspridning och tillgång till veterinärmedicin på samma sätt som idag. Skadade djur är inte heller idag tjänligt som människoföda. Skadade djur får, av djurskyddsskäl inte transporteras, och av hygieniska och djurskyddsmässiga skäl inte heller slaktas. Men att bedöva ett friskt djur innan halssnittet, kan enligt mig inte klassas som ett hygieniskt problem, och ur djurskyddssynpunkt är det definitivt, enligt forskningen att föredra.

Djuren ska, enligt muslimsk tro, avblodas ordentligt innan kropparna styckas upp eftersom det enligt koranen inte är tillåtet att förtära blod. Detta används som ett argument till att djuren inte ska vara bedövade innan halssnittet läggs, då man trott att avblodningen blir sämre om djuren är bedövade. I de försök som gjordes av Anil et al. (2004) visades att djuren avblodas bättre om de är bedövade med el innan halssnittet. Argumentet håller således inte.

Välfärdsproblem vid religiös slakt

De djur som slaktas utan att först bedövas har visats inte bli medvetslösa direkt, utan ibland först efter flera minuter (Grandin, 1996; Anil 2004, Daly et al, 1988). Detta innebär att djuren känner ett stort lidande och de borde känna panik. Ett stressat djur borde ge sämre kött och därmed skulle argumenten om att köttkvaliteten skulle vara bättre om djuren är slaktade enligt religiösa riter falla.

Ett problem som FVE tar upp är, att det inte bör slaktas fler djur rituellt, än vad konsumenterna kräver. FVE har vidare uttalat att de inte tycker att det är acceptabelt att djur slaktas utan bedövning, men eftersom det finns undantag i den europeiska lagstiftningen (Rådets förordning om skydd av djur vid tidpunkten för avlivning) som ger rätt att förutsatt att det är under religiösa riter, slakta djur som inte är bedövade, så menar FVE att det ska finnas regler kring hur många djur som slaktas på detta sätt, och att lantbrukaren som fött upp djuren ska ha rätt att veta hur de slaktas. Det ska enligt mig även framgå på köttförpackningarna om djuren har slaktats utan föregående bedövning. Jag tror att många svenska konsumenter skulle välja bort den här typen av kött och istället välja kött från djur som varit bedövade innan slakten.

Precis som Marc Bekoff (2005) skriver så tycker även jag att man ska använda sitt sunda förnuft ihop med det "vetenskapliga" förnuftet. All den vetenskapliga litteratur som finns inom ämnet slakt av obedövade djur måste på något sätt tolkas i ett sammanhang där man samtidigt väger in hur man tror att djuren upplever situationen. Detta kan inte alltid göras utan att man använder sig av en del antropomorfism. Man måste alltså försöka att överföra vissa mänskliga känslor på djuren, och därigenom tolka deras beteenden.

Djur känner smärta! Det har vetenskapliga experiment visat genom tiderna och det är nu allmänt accepterat. Genom att forskare (Kendrick, 1998; Kendrick et al 2001) har visat att djur har kognitiva förmågor så har de även visat att de kan känna känslor. De centra i hjärnan som styr dessa båda funktioner är starkt kopplade till varandra. Kirkden & Pajor (2006) menar också att djur och människor har så många likheter vad gäller hjärnans anatomi att man ska anta att känslor även existerar hos andra djur än hos människorna. Kendrick (2007) påpekar att strukturerna i hjärnbarken hos människorna, inte har förändrats mycket genom evolutionen. Kendrick skriver också att de förändringar som skett i hjärnorna under evolutionen handlar om sociala anpassningar, inte om basala känslor som rädsla. Även de andra författarna (da Costa et al, 2004; Boissy et al, 2007) menar att djur och människor i stor utsträckning använder samma delar av hjärnan för att uttrycka rädsla och stress.

Så varför får då religiösa riter, som enligt flera forskare, endast är traditioner sedan länge, väga tyngre än ett gott djurskydd? Borde inte de religiösa skrifterna tolkas på nytt? Det framstår som att det enda budskap som egentligen finns med i de religiösa skrifterna gör gällande att djuren ska behandlas med respekt, de ska inte utsättas för lidande och de ska hanteras lugnt. Detta sker inte i de moderna slakterierna! Att djuren ska vara obedövade verkar vara den enda tradition som lever så starkt kvar.

Livsmedelsbutikerna policys

Jag tycker rent allmänt att om livsmedelskedjorna vägrar att svara på frågor om produkterna de säljer, så kan man ställa sig frågorna om de antingen inte har ordentlig kontroll och vet varifrån varorna kommer, eller om de, helt enkelt, säljer importerat kött som de vet kommer från djur som är slaktade med metoder som svenska konsumenter inte accepterar? Jag anser också att man bör gå vidare och ifrågasätta hur kontrollerna som t.ex. ICA har fungerar i realiteten. Hur vet man att det kött som kommer från Irland inte kommer från ett djur som slaktats utan bedövning egentligen? Lidl svarade att de inte hade tid att svara på mina frågor, något som jag anser kunna tolkas som att de inte vill/vågar svara på dem. Innebär detta att de vet att köttet, som de säljer, kommer från djur som är slaktade utan bedövning? Eller innebär det att de inte vet varifrån köttet kommer?

Referenser

Andersson B., Forslid A., Olsson K. & Rönnegård J.O. (1992) Slaughter of unstunned animals. Swedish Board of Agriculture Report. 1992:37.

Anil M.H., McKinstry J.L., Gregory N.G., Wotton S.B. & Symonds H. (1995) Welfare of calves 2. Increase in vertebral artery blood flow following exsanguination by neck sticking and evaluation of chest sticking as an alternative slaughter method. *Meat science* Vol 41. Nr 2, 113-123.

Anil M.H., Preston J., McKinstry J.L., Rodway R.G. & Brown S.N. (1996). An assessment of stress caused in sheep watching slaughter of other sheep. *Animal welfare* 5, 435-441.

Anil, M.H., Yesildere T., Aksu H., Matur E., McKinstry J.L., Weaver H.R., Erdogan O., Hughes S. & Mason C. (2004) Comparison of Halal Slaughter with captive bolt stunning and neck cutting in cattle: exsanguination and quality parameters. *Animal welfare* 15: 325-330.

Bekoff M. (2006) Animal emotions and animal sentience and why they matter: Blending “science sense” with common sense, compassion and heart. I *Animals, ethics and trade. The challenge of animal sentience*. Ed: Turner J. & D’Silva J. 27-40.

Blockhuis H.J., Keeling L.J., Gavinelli A. & Serratos J. (2008). Animal welfare’s impact on the food chain. *Trends in food science and technology* 19, 79-87.

Boissy A., Arnould C., Chaillou E., Désiré L., Duvaux-Ponter C., Greiveldinger L., Leterrier C., Richard S., Roussel S., Saint-Dizier H., Meunier-Salaün M.C., Valance D. & Veissier I. (2007). Emotions and cognition: A new approach to animal welfare. *Animal welfare* 16, 37-43.

Boissy A., Manteuffel G., Bak Jensen M., Opperman Moe R., Spruijt B., Keeling L.J., Winckler C., Forkman B., Dimitrov I., Langbein J., Bakken M., Veissier I. & Aubert A. (2007). Assessment of positive emotions in animals to improve their welfare. *Physiology and behaviour* 92, 375-397.

Chaudry M.M. & Hussaini M.M. (2000). Halal industrial production standards. J&M Food products company Illinois USA.

da Costa A.P., Leigh A.E., Man M. & Kendrick K.M. (2004). Face pictures reduce behavioural, autonomic, endocrine and neural indices of stress and fear in sheep. *Proceedings of The royal society London*. 271, 2077-2084.

Daly C.C., Kallweit E, & Ellendorf F, (1988) Cortical function in cattle during slaughter. Onventional captive bolt stunning followed by exsanguination compared with schchita slaughter. *Veterinary record* 122, 325-329.

Dawkins M.S. (2000) Animal minds and animal emotions *American zoology* 40, 883-888

Dunn C.S. (1990) Stress reactions of cattle undergoing ritual slaughter using two methods of restraint. *The veterinary record* 126, 522-525.

- Dawkins MS (2008) The science of animal suffering. *Ethology* 114, 937-945.
- Det dyreetiske råd (1997) Udtalelse om rituelle slagtinger. Justitieministeriet, Köpenhamn.
- Duncan I.J.H. (2006). The changing concept of animal sentience. *Applied animal behaviour science* 100, 11-19.
- Dwyer C.M. (2004) How has the risk of predation shaped the behaviour responses of sheep to fear and distress? *Animal welfare* 13, 269-281.
- Eliasi J.R. & Dwyer J.T. (2002) Kosher and halal: Religious observances affecting dietary intakes. *Journal of the American dietetic association* Vol 10 Nr 7 911-913.
- Federation of veterinarians of Europe (2002) Slaughter without prior stunning. FVE position paper. FVE/02/104.
- Fitzpatrick J., Scott M. & Nolan A. (2006). Assessment of pain and welfare in sheep. *Small ruminant research* 62, 55-61.
- Grandin T. (1994) Religious slaughter and animal welfare: A discussion for meat scientists. *Meat focus international* 115-123 CAB International: Wallingford, USA.
- Grandin T. (1996) Animal Welfare in slaughter plants. *Annual conference of American association of bovine practitioners*. Proceedings 22-26.
- Grandin T. (2000) Livestock handling and transport. Cambridge MA, USA CABI publishing.
- Gregory N.G., von Wenzlawowicz M. & von Holleben K. (2009). Blood in the respiratory tract during slaughter with and without stunning in cattle. *Meat science* 82, 13-16
- Gunner G. (1999) Att slakta ett får i Guds namn. Statens Offentliga Utredningar, SOU 1999:9, ISBN 91-7610-911-9.
- Greiveldinger L., Veissier I. & Boissy A. (2007) Emotional experience in sheep: Predictability of a sudden event lowers subsequent emotional responses. *Physiology and Behaviour* 92, 675-683.
- Hodkin M. (2005) When ritual slaughter isn't kosher: An examination of shechita and the humane methods of slaughter act. *Journal of animal law*. 1:1, 129-150.
- Hussaini M.M. (1993) Islamic Dietary Concepts & Practices. Islamic Food & Nutrition Council of America I Gunner (1999).
- Kendrick K.M. (1998) Intelligent perception. *Applied animal behaviour science* 57, 213-231.
- Kendrick K.M., Leigh A. & Pierce J. (2001) Behavioural and neural correlates of mental imagery in sheep using face recognition paradigms. *Animal welfare* 10, 89-101.
- Kendrick K.M. (2007) Quality of life and the evolution of the brain. *Animal welfare* 16, 9-15.

Kirkden R.D. & Pajor E.A. (2006) Using preference, motivation and aversion tests to ask scientific questions about animals' feelings. *Applied animal behaviour science* 100, 29-47.

Mellor D.J. & Diesch T.J. (2006) Onset of sentience: the potential for suffering in fetal and newborn farm animals. *Animal behaviour science* 100, 48-57.

Mendl M., Burman O., Laughlin K. & Paul E. (2001) Animal memory and animal welfare. *Animal welfare* 10,141-159.

Mendl M. & Paul E.S. (2004) Consciousness, emotion and animal welfare: insights from cognitive science. *Animal welfare* 13, 17-25.

Nationalencyklopedin www.ne.se

Panksepp J. (2004). Affective consciousness: Core emotional feelings in animals and humans. *Consciousness and cognition* 14, 30-80.

Paul E.S., Harding E.J. & Mendl M. (2005) Measuring emotional processes in animals: the utility of a cognitive approach. *Neuroscience and bio behavioural reviews* 29, 469-491.

Pleiter H. (2005) Electrical stunning before ritual slaughter of cattle and sheep in New Zealand. *Animal welfare and ritual slaughter international symposium proceedings. Berlin 2005.* 72-76.

Veissier I. & Boissy A. (2007) Stress and welfare: Two complementary concepts that are intrinsically related to the animal's point of view. *Physiology and behaviour* 92, 429-433.

Författningar

Djurskyddslagen (SFS 1988:534)

Djurskyddsförordningen (SFS 1988:539)

Statens Jordbruksverks föreskrifter och allmänna råd (SJVFS 2007:77) om slakt och annan avlivning av djur, senast ändrad genom (SJVFS 2008:69)

Rådets förordning om skydd av djur vid tidpunkten för avlivning (framlagt av kommissionen) SEC(2008) 2424 SEC(2008) 2425 (i skrivandets stund ej beslutad)

Bilaga 1 Frågor gällande importerat kött

- 1) Hur stor del av den totala köttförsäljningen består av importerat kött?

- 2) Hur stor del av köttet som importeras är lammkött?

- 3) Varifrån kommer det importerade lammköttet?

- 4) De djur som föds upp och slaktas i andra länder än Sverige har inte alltid samma skydd av lagar och förordningar som de djur som föds upp i Sverige. Har ni någon djurskyddspolicy på företaget, gällande importerade köttprodukter?

- 5) Om det finns en sådan policy: Vilka frågor ingår? Till exempel; Djuren får gå ute, Foder ges enligt djurens naturliga behov, Slakten sker enligt gällande regler?

- 6) Det finns ett överskott av kött från djur som är slaktade enligt religiösa riter. Detta kött säljs på den öppna marknaden, utan någon särskild märkning. Är köttet, som säljs hos er, väl märkt om det till exempel kommer från djur som slaktats rituellt (utan bedövning)?